

VADERNA GÁBOR

Döbrentei Gábor akadémiai emlékbeszéde gróf Teleki Ferenc felett

Gróf Teleki Ferenc 1831. december 16-án hunyt el 46 éves korában. A Magyar Tudós Társaság 1831. február 15-én választotta tiszteleti tagjai sorába, de a megtiszteltetést már nem volt módjában személyesen is megköszönni. Teleki, noha verseket publikált az Erdélyi Muzéumban, a Szép Literatúrai Ajándékban, a Hébében, az Aurorában és a Felső Magyar Országai Minervában, nem számított a korszak legfontosabb szerzői közé, a legtöbb irodalomtörténeti összefoglaló egyáltalán nem említi a nevét, s egy olyan méretű és volumenű gyűjteményben, mint Kazinczy Ferenc levelezése, csak elvétve fordul elő a neve. Feltehetően Döbrentei Gábor közeli barátsága volt az oka annak, hogy egyáltalán a tudós társaság figyelemre méltatta lírai munkásságát, a felvételi folyamatról nincsen túl sok információnk, talán még az is lehet, hogy Döbrentei bemutatta az ekkor már nála lévő, rábízott versgyűjteményt.¹ Akárhogyan is történt, mindenesetre szokatlan módon az elhunyt felett csak halálának tizenötödik évfordulóján hangzott el akadémiai emlékbeszéd. Úgy tűnik tehát, hogy Teleki életműve kizárólag Döbrentei Gábor számára volt fontos: vele folytatta irodalmi levelezését, ő egyengette verspublikációinak útját, ő adta ki verseinek erősen korrigált gyűjteményét,² ő írta meg életrajzát³ és ő tartotta meg végül az elmaradt emlékbeszédet is. Teleki Ferenc ilyenformán nemcsak Döbrentei barátjaként, de egyenesen Döbrentei kreálmányaként jelenhetett meg az akadémiai nyilvánosság előtt, hiszen kizárólag rajta keresztül volt ismeretes az életmű. Hogy ez valóban így van, alátámasztja a kettejük között szövődő érzékeny barátság leírása, ahol Döbrentei arról vall: Teleki voltaképpen egy vele folytatott vita hatására kezdett el egyáltalán írni.

A következőkben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található⁴ emlékbeszéd szövegét adom közre. A kézirat világoskék folió méretű papírra íródott, a félbehajtott lapokon 23 oldalon keresztül fut Döbrentei saját kezével és saját javításaival. A kéziratot betűhíven közlöm, lábjegyzetben jelzem Döbrentei szövegjavításait, végjegyzetben pedig magyarázó jegyzeteket fűztem a kiadáshoz.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa.

1 Ez ma megtalálható az MTAK Kt. RUI 4r 43. jelzet alatt.

2 A kötet: Gróf TELEKI Ferencz' *Versei, 's néhány leveléből töredékek*, kiad. DÖBRENTEI Gábor, Budán, a' Magyar Királyi Egyetem nyomtatása, 1834.

3 DÖBRENTEI Gábor, *Idősb Széki Gr. Teleki Ferenc = Névkönyv a' Magyar Tudós Társaságról 1832°*, Pesten, Nyomt. Trattner és Károlyi, 1832, 45–46.

4 Jelzete: MTAK Kt, RAL 141/1846.

Gróf Teleki Ferencz magyar tudós társasági tiszteleti⁵ tagról⁶ emlékbeszéd,
Megholt 1831^b decemb. 16^d

Kit mahónifa bölcsőben, messzéről keresett dajka ringat, kire mint fiatalra tornyas⁷ kastélyban⁸ híres ösök arczfestvényei nézegetnek, ilyen előtt, férfpályája kezdetén, a verőczékⁱ még nagyob fényhez, magoktól nyilnak.

Ki nádfedte házikóbol az életnek csak első szükségieit pótolható szülék köréből, csupán atyai áldással indítatik a világ zavarai közé, mint áll aggodalomban! ösvénykéje elején. Az elhagyott édes anya csupán⁹ könnyel könyörög otthonában, a távolgó fiuért Istenéhez, anyagilag nem segíthet tétovázó szerencséje megalapításán.

Kastélyfia s házikó gyermek azonban egyaránt vesz el csak élettengetésben, sőt semmiskedés habaraiban, ha vele magasbra törekvő erély nem születék, vagy a csirákat lélektani nevelés ki nem fejté. Ez utóbbi legaláb hasznavehető szolgává leszen, mert a kénytelenség ráviszi; amaz, jószágait, bárgyu vesztegetéssel váltótörvényszék alá hengerítővé, mert élelemét mások keresik meg, s e kényelem eltompítja belérzelmét, mely vele meggon-doltatná, miként következik abból majd, mint csak hona gombájának megvettetése.

De, mi lélekiemelő, gazdagház és szükösház gyermekét, együtt látni kitünő pályán, közdiszért. Amazt hamaráb neki ragadják ugyan fiatalasági csábok el elmerülni is pazarlatok gyönyöreiben, mivel van neki miből elészereznie azokat, s a sok alkalom szédíti és rántja; emezt hiányai tartóztatják vissza gyakran a nekiszelesedések veszélyeitől. Minthogy különben a tüzesész, akárminő sorsuban is, ritkán van lángoló érzelem nélkül, ez pedig mint a jó tüziszer, eleinte pattogva ég.

Akármi botlások közöl eviczkéljenek ki ezek, hamar egyfokon találkoznak. A csarnok fia rokonául köszönti a kalibáét, a kaliba ivadéka hasonerejüleg munkál palotákban. Egy karbeliekké lesznek, az ész magnessége ösztönszerűleg fordul csak észhez.

Ily eszek, az Ország főkincesi ékszerei, az abban lévő emberiségnek, darabosságából nemesebbre idézőji. Nagyob becsüek azok, aranybányák gazdag ereinél.

De, mivel az értelmiség jogos fejlődése csak perelve, s így lassan-lassan¹⁰ bontakozik, be sok millió ész korhad-el haszontalanul, minden honban,¹¹ mig fejedelem és Ország mindennemü emberi képességhez annyiféle intézeteket a¹² Korona birodalma körében nem alkot. Ország azért, mert egyénei érzik, mi a kiáltóbb hiánypótlás, mikhez van a népnek legsikeresebb hajlama; Fejedelem, mert ügyszeretetének hire, szívének azon nyugvása, azt legkisebb porczikájaig tekintélyesíti.

Igen, igen, észszerüleg rendezett országban bölcs előgondoskodás intézi el, hogy a talentum aranya ki legyen olvasztva, s akár kunyhóbol akár palotákból jutott a gyerek

5 eredetileg: rendes

6 utóbbi öt szó utólag beírva

7 előtte két szó olvashatatlanul áthúzva

8 eredetileg: kastélyában

9 eredetileg: csak

10 előtte kihúzva: hát

11 eredetileg: országban elejétül fogva

12 előtte egy szó olvashatatlanul áthúzva

tanodába, annak szunnyadó erejét nem rögzött rendszer tartja csiptető között. Van ott, országalkathoz képest száz meg százféle kenyérkeresetre, rang és tisztség viselhetésre vezető felügyelet, hogy még kisebb fokozatu erő s ügyesség se menjen kárba, hanem a hon társasági gépénél, egyik, kitaláló javító, másik forgató, gyorsító, harmadik korong vagy küllő képében¹³ mozogjon, sőt a legkiseb szeg gyanánt is okosan elégségitő találtassék. A lecke pedig e gondnak, külön nemzeti érzelm, minden független saját alkotmányu nemzetnek, melyről¹⁴ az ország nevezetik, tulajdon szíve.

Hogy ne? Akarod? hogy minden lakos kötelesen éljen munkáljon haljon Királyos honáért, meg elégedve éldelje honi kifejlődése gyümölcset, nevelj hát, még pedig minden sorujába, egy szivet lelket is, amaz ügyességekre tanítatása körül. Midőn akkor a jelszót kimondod: „Királyos haza és Hazás király közboldogulása int!”¹⁵ mintha csak egy testben pesdülne meg arra a vér, úgy serken fel összes dicsőségért, becsületért az Egész. Nem lelsz ily Ország terein s hegyei közt utaztodbán, falukon csak félig fejlett vadóc urfiakat, virgoncz vérü butákat; nem fog a nagyság akarata felboszonkodni azon, miként nyugöz le ferde felfogás, hizelgés, emberi szabad eléblépést, nem kacszagsz szájatató ostobaságon, mely ha ész furfangját sejtető uj mívet lát, ezt kiáltja, „Ejnye! ördöge van annak, ki ezt feltalálta.” És még, nem ejti ki a langészbecsülő szivély a segitetlen talentumon e szavakat: „O te dicsőség és haszon eszközlésre született! mikép kell elfonnyadnod csak dözsoló s cifrázó hazában”!

Neked gróf Teleki Ferencz, nem Erdélyedben, nem a Magyar nemzet általjános földén lévő Intézet fejezé bé neveltetésedet! Más¹⁶ nép nyelvbe szeretéssel, annak felsőb köreiben forgó módnak elfogadásával léptél 20 éves korodban kastélyodba, melyben már sem Atyát sem Anyát nem találván, gondolád ide s tova magad urává lettedet s tetetned a mit akarsz. Feljajdult ugyan magyartol eltért lelkületeden Nagybatyád gróf Teleki Ferencz,ⁱⁱ ki árva létedre gondodat viselé, de hijában lőnek kifakadásai. A huszár alezredes nagybátya aggódva vevé észre, miként forgott és forgott le azon 1760 és 1765 között volt magyarabb kor, melyben ő még a te nevelőhelyedet jártából is nemzete tagjául léphetett ki, és lön,¹⁷ már a te 1799 s 1805beli éveidben, a magyar főbb aristocratiát hajdani nemzeti érzelmektől ezerféle szép színnel elsimitóvá.

Kolozsváratt az akkori főkormányzói háznak bécsi születésű Asszonya s anyja, német nyelven társalgásra szoktatá, a hozzája estélyeken játékra gyűlő uri s hölgyvilágot.ⁱⁱⁱ Te ott fénylél.

Nagyszebenben, sem a magyar nevű Kincstartó, sem a magyar eredetű grófné, nemzeti nyelvén már nem is tuda,^{iv} s Te, vendégeik között elemekben ragyogtál.

Igen is, a milyenek a hangadó házak, olyanokká válnak köreik. Ez, a tetszvágy, illem, felkapott divat munkálata.

S rajtad szép arczu ifjun, elmés nyájas fiatal dalián, hogy kapott! minden. Könnyü lejtés a tánczban, hizelgő szavak ajakon, hódítanak győznek virágzó asszonyt, bimbózdó

13 a szó utólag beszúrva

14 eredetileg: mely

15 eredetileg másképp volt a mondás beírva. DG olvashatatlanul áthúzta az eredetit.

16 eredetileg: más

17 utóbbi két szó utólag beszúrva

hajadont. Te pedig töltekeztél magaddal, miként lebbenthetéd erre arra csinos mulattató fogásaidat miket a legfőbb városban kapdoshatál.

Finomab társalgási ellensulya¹⁸ meg Erdélyednek még nem volt, nem, lelki s anyagi¹⁹ ellensulya, mely magában bizva mondhatta volna 100,000rel 300 ellen „minek ezek ide nekünk, itt virágzanak irodalmi, művészeti, gyári, kézműi legjobb fejeink, szebbnél szebbet nyujtanak azok mindent mit a tehetősebb világ kényelméül, hasznául s képzelméül játszodtatására vásárlani szeret; és mind ezent oly sajtáságos honi szín érdekessiti, mely bennünk arra, hogy tagjai efféle izletes nemzetnek vagyunk, kedvesen emlékeztet.[.] Biz a hol e nemü magára támaszkodás nem biztosít, oda bé reppennek a másutti kifejelekezettiségek, s igézetek kiszédítik az árván hagyott hont sorából. Ahhoz a mi szebbségével tetszik, elég védv lön²⁰ az, hogy tetszik.

Páholyokat diszített az uri rend gr. Rédei László német²¹ játékszinében, a magyarban, néha²² tele volt a földszint, és a – kakasülő.^v

S Ferencz gróf, társalgási szép hölgyeivel pártfogoló Rédei embereit, kiknek számára saját háza hosszát alkalmaztatá nagy költséggel csinos gyűlhelyé. A magyar, lóiskolában összetatarozott deszkázatokra szorult, csábtalanul, gróf Bethlen Gergely^{vi} háza tágas udvarán. Hijában tünt ki ebben egy Kócsi Patkó János, nagy tragicumban és társalgásiban,^{vii} egy Jancsó Pál a furcsában,^{viii} egy Székelyné (Ungar Anikó) a szende és érzékeny szerepekben.^{ix} Amannak járása vala uri bonton, emezé városi polgárdolog.

Hát mikor egy gróf, ki nem rég hala meg Pesten,^x lebolondozott egy fiatal embert, azért, mivel gróf Bethlen Sándor^{xi} becses házánál azt indítványozá derék serdülteinek, hogy ábrázalataik közé, melyeket^{xii} mulatságul valának képezendők, Márai Therezia azon jelenetét is válasszák, midőn kis fiát karjain az Országgyűlésnek Posonban ajálá s a „Moriamus” hangzott.^{xiii} A fiatal azt gondolá, jó az ifjuságnak a magyar hisztória szent pontjait kebelébe vesztegetni, a diplomatikai tanultságu s németül írószkodott magyar gróf ezt, sületlen hazafiuskodásnak keresztelé.^{xiv}

E gróf, Neked Teleki Ferencz kártyapajtásod volt, a sok vesztésben is.

A fiatal ember, 1815^b az Erdélyi Muzéum Ild Füzete elejére, következő miket veté, akkori környülálláshoz képest:

„Legegyenesebb ut a nemzet elémentelében, ha Nagyjaink nyelvünket védelmezik. Más nemzetéivel, udvaraik is előljárának ebben, nálunk ha egyenesen ők nem teszik ügyökké a nemzeti dicsőség ezen ágát, a legnagyobb törekvésnek sem leszen sikere. Míg a németeknél uraságaik, magok nyelvét megvetvén, egyedül a francziát tartották szépnék, az alatt Gellert idejében az Iróknak még is volt publicumok, mert nagy kereskedő s magukat jólbíró városaik olvasák munkáikat, valamint a sok universitas ezer meg ezer ifja. Míg tehát literaturájok emelkedését az ugynevezett Nagyok is észrevették s

18 utóbbi három helyett eredetileg: Ellensulya

19 utóbbi négy utólag beszúrva

20 a szó utólag beírva

21 a szó utólag beírva

22 a szó utólag beírva

23 eredetileg: melyeket vigadva,

24 utóbbi mondat utólag beszúrva

gallomaniájukból megtértek, a polgárrend több százezeren felül volt, és eléggé jól nevelt, mindenféle német ész pártfogására. De, vesse meg csak a két magyar hazában a magnasrend és a tehetősebb nemesség nyelvünket, soha fel nem emelkedhetik. A ki városainkat ismeri, meg van az előtt ennek oka fejtve, s tudja, miért nem segítik a nemzet műveltségét, ha tiszszerte jól földet bírnak is általa, mintsem eleik ott a honnan jövének; és még azonfelül nyügből szabadabbakká lettek. Azon néhány elme tehát, mely tudomány köztünk terjesztéseért tisztán ég, csaknem egyedül marad s nem képes az Egész mozgásba hozására.

Ne higyjük virágozhatásunk idejének már elszalasztását. Eddig támadott jelességeink nem arra mutatnak. Csak pálya adassék a geniének, tudni fogja ő, mikép kell azon mennie. De, ha önként vennők-fel a kislelkűség jelét, az elcsüggedést, úgy a hajdani szép nemzet mai sarjadéka, igen is már érdemevesztett. Mert a ki útát készakarva véti meg, soha sem ér oda, hova kellene, ki, csak azon kap, mit készen talál, az csak élödi. Nem mondom ki, mit mivel az, ki, magunk műveltsége megindulását külföldi beszállongókkal makacson akasztatja el, nem akarnám kimondani, mert még csak egyesek tévedésének látom a lettet, az egész Nemzet tömegében még vivó erőt szeretek hinni, honi diadalhoz. Tehát a nemesebb cél látók menjenek elől, azok nyomán a sereg. Csak szünetlen előbbre, csak akarjunk és cselekedjünk. A mit nőni nem látunk, megneveli így az idő, a nélkül, hogy észre vettük volna, mint a csecsemő lyány anyja körül, a mászkáló fiu atyja mellett, s virágozik a hajadon, dalia lesz a legény.²⁵ Egyszó mint száz: a nemes lélek dicsően felemelkedik, általöleli az Egészet, felfogja a nagy gondolatot, hogy abban, a mi még nem volt, ő leszen kezdő; dolgozik akár mint bántsák, szeme a Jövendő fényén s magvakat szór ki; ámbár csipős napon, ámbár késő vetésül; de hittel, hogy a neki kalászosodó gabonában a maradék egy szem után csongrádilag 16^{ot} is aratand.^{26xiii}

Szemet szurt ezek közül egyikét szó, a főkörmányzói ház említett körében. Egyik hölgy lelkére is vevé, mentegetőzék a fiatal²⁶ ember előtt. Teleki Ferencz gróf nem ismerte még, de a hogy vele, legelőszér szóla, megismertetés után, csak hamar hevesen megtámadá.

A grófnak mutatják az 1816^{beli} tél egyik redoutos báljában,^{xiv} mikép faggatja²⁷ két szép álzott közül a fiatalember²⁸ épen azt, kin már az ő szeme is megakadott. A gróf hirtelen, ott, s azzal kezdi tréfásan, hogy ezen urnak ne higyjének, mert az erdélyi főurak néhányát igazságtalanul csipkedé, a mi több, hölgyeket is bánta. S az Istenért! mind a két álzott szép az ifjuember célját igazolá. Ferencz gróf felpattant, hanem mig az álzottak tovább nem serülének, nyájassággal kerülé a dolgot.

Most lön osztán viták vitája. Igazmondás, védkedék a fiatal,²⁹ nem emberszólás.

A gróf ellenvetései metszően igazak valának. „A magyar színészek közt csak három négy, jeles, a többi sért. – A nemzet literaturájának még nincsenek oly terményei, melyek a németet, francziát angolt kézből kiüthetnék. Az ujló magyar nyelvörlesnek

25 az utóbbi négy tagmondat utólag lett beszúrva

26 utóbbi kettő helyett eredetileg: az ifju

27 eredetileg: faggatja az ifju ember

28 utóbbi kettő utólag beszúrva

29 utóbbi kettő helyett eredetileg: az ifjuember

még sok a derczéje.^{xv} Ha sok erő rejlik is a magyar köznépből, de fordulata még olmos. A többi az ifjú ember feleleteiből tetszik ki.

Ugy van, mondá az, köztünk még tengernyi az alkotandó, de mi szép, lenni mindig, csak a helyesebbet alkotók sorában. Az ehhez kívántató közlélek s tetterő csak azóta szunnyadt el, mióta a magyar aristocratia nem maga éllemez, ruházza fegyverzi magát mint honvédő haditest, tehát a szabadságaiért nemfizetéstől édesen elszokott. Ne lobbantsuk oly gyakran öseink³⁰ szemére hogy a nemzet nevelése, nemzetisége körül semmit sem tettek; olvassátok meg a hisztóriát körülnézéssel mik rohantak a szabadság intézkedéseire lássátok a nevelési, nyomtatási, vallási felszabadító törvényeket, s mondjátok, hogy a magyar csak szerencse gyermeke nem volt. Fogja fel hát az ujkor mi mostan védendő, s³¹ üsse helyre hibáját, arra fizessen, régi hadikészület fejében.

Ti költöttetek zászlósurak saját magatokra, mikor hajdan az Ország határait védve tüztek ki, s habár az adó ügye most megváltozott, marad mit adhatnotok a határon belől eső hazára, mint általatok az egész Nemzettel felépített ház belső felbutorzására, hogy benne a pusztá teremeket ne gyarmatok pamlagozzák fel, melyekről a mohos várnak csak udvarára s majoraiba szorított magyar népnek csak könnyen parancsolgassanak.³²

Erdélynek kötelessége országos magyar játékszint építeni Kolosváratt, s ahhoz e tiszta magyar város harmadrész költséggel járuljon. Elködöl különben dicsősége eddigi legalább tengetésének, nem csinosabbul tovább és tovább általa azon nyelv, mely reá, fejedelmei udvarából dísznek indulva maradott. A mely Ország nemzeti nagyszerű játékszínre nem hajt, olyan minő a penész közt élő nagy dynasta, kinek csak has eltartó testfedeztető gazdagsága van, lélekvidító kertje nincs. Nem értem azt a szokott kiskertet, melyben bazsarózsá, zsálya meg cifrasás, paraj közöl budogál ki, nem olyan gyümölcsöt, melynek pogácsaalma, szilva s körtefái csalán és bürök között revesednek. Képzületemben egy palladiói kastély^{xvi} körül, szepizlésű ember ültette ligeteskert lebeg, a nemeseb gyönyör, hasznossal vegyületben.

És midőn népszakaszok kötelesek azon főnemzet érdekeiben olvadniok, melynek külön királya s törvényei alá tartoznak, hogy mernek a közé férjesedett egyes asszonyok indigenák^{xvii} alakítani hazai jövedelmen külön csoportokat, melyek a független nemzetiség színét tarkítják és a szép egész öntésen csorbát ejtenek. Osztán, helyes,

Tanuljon a magyar, akármely más nyelvet, ha csak szerét ejtheti, járja be Európát ismeretekért, de, kiforgattatni magát a nemzetek sorából soha se engedje; magá, hanyagságával ne eszközölje. Továbbá,

Szeszélyeskedhetik Parisban néhány Pair, Londonban egy csapat Lord, külföldiskedéssel, szebelgésükkel 33 millio francia, 16 millio európai³³ angol beörvényzi, mert ezeknél³⁴ más nyelvű lakótársaik is mind velük tartanak,³⁵ de az Európa védelmében

30 a szó utólag beírva

31 a szó utólag beírva

32 az egész bekezdés utólag lett beszúrva

33 a szó utólag beírva

34 utóbbi kettő helyett eredetileg: és ezek

35 utóbbi tagmondat utólag lett beszúrva

megszürödött s köszönetet még sem kapott Magyar között, valahányra csak³⁶ befolyhat nemzeti érdekeibe, mindenik oly táborszem legyen, ki az ellenséggel nem kaczerkodik.

Uram! tisztelt gróf, szánja el magát inkább a nemzeti ügyhez.”

Ezzel végzé a fiatal³⁷ ember. A jó éjszakát mondás, békeséges volt.

Másnap déltájban jelenléteddel leped meg a fiatal.³⁸ Uram, mondád, neki, elválásunk után még sokáig űztem báli vitánkat. Kegyednek igaza van. Ugy találám, neveltetésem helye, hagyott elvtelenül Nemzetem iránt. A Theresianumnak Budára kellene szállítatni.

Lelkületed legbensőb jó alapja nyitattá meg most veled, előttd a verőczét.

Irtad tüzes értekezésedet: „Hogy’ kell a haza iránti vonszódást tekinteni, s miért szükséges a végett buzgóságot ébreszteni, 1817^{ben}”^{xviii}

S megindulának verseléseid magyarul. Közléd azokat velem, kit barátodul választál. És én, mint még fennmaradt hived, nem vélem sérteni annyádat, midőn verőczenyitások előzményeit, életirási igassággal, és nyomtatott leveleiben álló envallomásaid szerént, elmondám. Hátha példád, még száz más is, magába térít.

Sőt, nem pirítom hamvaidat, következetlenséggel, ha még azt sem hagyom el, miként örvendél, a felséges udvarnak 1817^b Kolozsvárt járta után, a német játékszin dugába dölésén.

Talán ide ejthetném azt is, fejedelmi tannal jár.

Gróf Esterházy Jánosné, gr. Bánffy Agnes, mutatá bé, Karolina Augusta Királyné s császárné mint erdélyi fejedelemlé előtt, Erdély menyasszonyait német nyelven.³⁹ Mikor – régiesen szólva – árva gróf Bethlen Katán gróf Kemény Samuel özvegyén volt a sor, melegen említette meg a derék bemuatóné, az özvegy’ számtalan jötevőségeit, csak – így végzé – azt sajnálja, hogy felségednek nyelven nem szólhat tisztelt fejedelemléjével. (Mert az, excellentziás asszony, nem tudá németül.)

Semmi, felelé hamar a felség, érzékenyedetten, a szív nyelven értjük mi egymást. S elhalmozá gr. Keményné, dicséreteivel.

Ennek híre lett. Bár Bruckenthal Mihályné gróf Teleki Kata, más alkalommal mutattaték bé jányaival. A báróné igen kegykereső beszédnek eredt, tetszeni akart s tetszteni ohajtá jányait is azon kérdetlenül tett jelentésével, hogy azok németül is tudnak, mert kötelességüknek érzék a Felség nyelve megtanulását, s ha vele azon szólni nem tudnának, szégyelnék.”

Erdély Fejedelemléje, komolyan mondá: „Idegen nyelvet tanulni nem (épen) kötelesség, hazait mint nemzetét nem tudni szégyen.”

S gróf Rédeyre sem hulla dicséret német theatrumkodásaért. Sőt azon csudálkozék gróf Wurmbbrand császárnéi főudvarnokmester, hogy nem inkább a magyart érte Kolosváratt uripártfogás.⁴⁰

Bécsi várát megszokott udvarnak meg, privat német szugolytheatumba, udvaron felütött sátoros magyarka menni, nem lehetett. Áll vala csak a nemzeti oly építési dísz-

36 a szó utólag beírva

37 utóbbi kettő helyett eredetileg: az ifju

38 utóbbi kettő helyett eredetileg: az ifjuembert.

39 utóbbi két szót utólag lett beszúrva

40 utóbb nyolc helyett eredetileg: hogy Kolosváratt nem inkább a magyart érte uripártfogás.

ben, minő a milanoi San Carlo, úgy kell vala vennie⁴¹ magyar Királyi figyelmébe, mi-ként Vajdahunyadon a Hunyadiak rémtiszteletü, reá szállott várát. Azok nagy árnya megismerésüil, egész egy napot töltetett vele⁴² ottan siettében is, igasságos szíve, melyből halálos ágyán fakadott, Karolinájához azon rendelése,⁴³ hogy idővel Koronaörökössé le-hető unokája, Ferencz Károly első fija, jól megtanuljon magyarul, mert a Nemzetnek ez iránt adott szava, szent maradjon.^{xix}

Ama Rhédeyféle színháznak majd Bölöni Farkas Sándor, Északamerikai utazó,^{xx} eszközlé egész elbukását.

Hogy Te, barátom, ettől még eléb visszavonultál, ki fog megróni következetlenséggel.

A szédület oszlása utáni következetességben van az ember saját mivolta. A többije, csak a fényeshintó sebes kerekeire rakadott por.

Téged az érett férfiesz paszmosi^{xxi} jószágodon Kolos v[ár]megye tekei járásában foglalkodtatott jövedelmed rendbehozásával s atyai szíved szép kötelességeivel. Köz-ben maradt időd, a hogy kedved tartá, szülé, honérzetü, s nyájas, vidám, és gunyoló dalaidat.

Szerencsés ember, kinek esze van és jószága, s okosan így él házában és hazájának.

Becsülendő hát inkább, a fiatalkori tévutrol önként letérésed, mert ép szivélyt lát-hatni benne, mely kiküzdött a tapadékony gyermek elmébe raggatott ferde nézetek közöl. Meg tudál döbbsenni annak elgondolásán, hogy a mint általjános lenne minden főbirtokos urban az országos⁴⁴ nemzetiséggel legkisebbé sem gondolás, abból csak lel-letlen zavar kerekednék. Borzadál azon magával összeveszett emberen, mely a nekie még kényelmes életet is termő honhoz semmi kötelességet nem érez sőt azzal rendét⁴⁵ is csorbítja Istennek,⁴⁶ ki különtörvényi⁴⁷ nemzeteket alkotott. Határozottan szántad el magadat inkább azok kicsi számába, kiket, halljad meg Magyarország és Erdély! a csak külsinek lehabzója, még akkor lenézett; sőt nem csupán lenézett, hanem mint bódorgó eszű ujtót kikaczagott, mi több? gyanusított. Pedig lám ők valának Korona és nemzet legmelegebb hívei.

A Szépnek hevülete zavar embert sülyedésbe, s ismét a Szépnek higult melege óvja meg attól,⁴⁸ midőn már a Jóval és Fellengéssel is testvérkedik. Mert csak a Szép, a magára, csalékony, a képzelmet igézi meg s ez mint a lögyapot villan el vele. A Jó, már az eliga-zító Szív csirázata, melyet szelidület könnye harmatoz meg. A Fellengő, a lélek zenithje, melynél magasbra hatni nem képes, de a mi csak a Magas teteje és Fellengző között van, mind az ő hatalmának üre. És a Képzelem, szív s lélek ily szellemített társulatát nevez-ném bölcseletileg azon három Kellemnőnek Kellemkének, Grátziának, melyek azt, ki őket minél mélyebben keblesíti, az életnek mindig nemesb eszméire viszik.

41 utóbbi három helyett: vette volna

42 a szó utólag beírva

43 eredetileg: intése,

44 utóbbi kettő helyett eredetileg: a

45 a szó előtt egy szó olvashatatlanul áthúzva

46 a szó utólag beírva

47 a szó utólag beírva

48 a szó előtt egy szó olvashatatlanul áthúzva

Ezek ingerlének Téged, visszavonultodban 32 évéd körül verselésre, mit benned addig fogva világi⁴⁹ környezeted tarta,⁵⁰ most pedig mint a sokáig rejtett artézikut lóvellt elé.

Költelemnek nem csupán tavasszal áll világa. Felfakad az a tudományok nyara sőt tele korában is, az, örök zöldje az elmének, mely nincs kötve évszakok kimért termőerejéhez. A rugékony elme szabad és vidám marad, azt minden időnek, míg a melegében tart, hajtásra csalja esseje.

Verseid közül néhány izlőbe jelengetett meg előre, akkori folyóiratkáiban. S azokrol nem mondták:

Hull a sok vers, mint a polyva, mert buzaszemek valának. Sőt ragadva ragadtak az olvasókra.

Már ezekért is örömet fordult rád a figyelem, midőn a magyar tudós társaság rendes tagjai legelső nagy gyűlésükkor Erdély jeles eszeit hasonlóképen a Nemzet akademiájához választandókul nyilváníták, s Te, 1831^b február 16^{dikán} szavazat többségével lélt tiszteleti taggá.

Kivánságodra, haláloed után gondommal kijött összes verseidből egész tárczádat látták, kiket érdeklett 1834^{ben}.

Csakhogymár így, talentudmod további jutalmárol méltoloid száma terjedtebbeségeről, Te, már semmit sem tudhatál.

Holtod után levél kedves költére egy jólelkü jász uriembernek Berényben. Az most is folyvást emleget.

Nem is tuda jól Felőled Budán egy uriháznak 10 éves azon virgoncz fia, ki, elszalásra maga választá ki „A Magyarának három szent szavát” verseid közül,^{xxii} s oly tüzzelel mondá el betéve, hogym szintűgy hangzék belé a nagy terem, atyját pedig siróba fakasztá.

Ily meg sem álmódott magasztalat, az igazi. Természet, találkozik. Mert, nemde nem, a szeretkező bartáság néha nagyon is felczífratollaz, nekivakult párt, embereinek hiányait is befénymázolja; irigység, érdemeket is lekefélni vakmerősködik.

De vidítgata még, elbetegüleseid között, különös lelkigyönyöröd, mely azért sugárkodott feletted, mivel „Viz becse” czimü remekeddel gróf Deseffy Józsefet, a Bor védelmére tudád felköltériteni.^{xxiii}

Pindar ódája a Vizről,^{xxiv} Helleneivel itatá készebben azt, a Te szeszélyed, vidorságod, a Te szíves gyöngyeid diadala ellen, Magyarország kincses terményét kelle oltalmazni.

Az esék azonban Neked, szerénynek, legjobban, mert becsült embered, közeledék Hozzád viszonttisztelettel.

Szeretted Te,⁵¹ soha sem látva bár, Őt,⁵² kit ötszöri országgyűlés jegyzőkönyve hirdete, a magyar alkotmány függetlensége és a nemzeti szabadelvü kifejlés nem változott követeének folyvásti hódolattal a Felséghez,⁵³ hiszen a törvényvédő épen diszét tisztelel.

49 a szó előtt egy szó olvashatatlanul áthúzva

50 a szó utólag beírva

51 eredetileg: Te, Őt,

52 a szó utólag beírva

53 erdetileg: Felséghez, mert a ki amazokat védi,

Nincsen is Dessewffy József hamvain haraga sem hazafiságnak sem becsületességnek. Üdldébe (Pantheonba)⁵⁴ valók volnának, korából.⁵⁵ De az, sem honodban, sem honomban.

Te, hiveitkékké váltatok. S én Veled Erdélyben, Vele Magyarországon egyesülvén, összehármasulánk. Vivétek barátságomat, élek én Tietek boldog emlékezetével. Hanem,

Félék itt, Rólad szóltomban, ennyiszer megpendítenem enmagamkamat e beszédében, de ha rám bízák akadémiai becses társaim az emlékezetesbnek Feletted gr Teleki Ferencz elmondását, azért, mivel Veled s Veletek késérgetém a hazai irodalom szolgálátát, bocsánatot nyerhetek.

Búkáló szerénykedéssel, magamnak kihagyása, elhülésnek árulatnak is látszhatnék. Egyikhez sem értek.

Egyébaránt is a lelkieméret igaza tisztaválót parancsol. A hisztóriai nyíltság, élet; elsunyiskodás, halál.⁵⁶

Budán, decemb. elején 1846.

Döbrentei Gábor mk.

A közreadó jegyzetei

- i verőce – „Rácsos ajtó, vagy félajtó, a falusi konyhák küszöbén. Így hívják néhutt az utczaí, vagy kerti kapu mellett levő ajtócskát is.” CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára: Hatodik kötet*, Bp., Athenaeum, 1874, 947. Lásd még *Magyar néprajzi lexikon*, 5, Szé–Zs, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1982, 695.
- ii Gróf Teleki Ferenc (?–1808) rendre lemarad a Teleki-családfákról (az ilyenkor szokásos sorszámot sem kapta meg). Pedig a Döbrenteitől a későbbiekben emlegetett kolozsvári színházi élet aktív tagja lehetett. Lásd *Magyar színháztörténet: 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990, 157–158. Döbrentei az Erdélyi Muzéum 1817/7. füzeté előtt közölte arcképét.
- iii Az utalás gróf Bánffy Györgyre (1746–1822), 1787-től haláláig Erdély főkormányzójára, valamint feleségére, gróf Palm Jozefára (1754–1822) vonatkozik. Döbrentei egyoldalú beállításának némileg ellentmond a következő adat: a 19. század elején a Kolozsváron működő színtársulatot (lásd az v. jegyzetünket) Bánffy is támogatta, ő, valamint „felesége, a cseh–osztrák nagyarisztokráciából származó Palm Jozefa és lányai állandó vendégei a kolozsvári magyar színielőadásoknak”. *Erdély története*, 2, 1606-tól 1830-ig, főszerk. KÖPECZI Béla, szerk. MAKKAI Zoltán, SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai, 1986, 1133. (A vonatkozó részt TRÓCSÁNYI Zsolt írta.)
- iv Az utalás gróf Haller Gábor (1749–1822) császári és királyi kamarásra, erdélyi kincstartóra vonatkozik. Felesége báró Bornemisza Klára (1755–1796) volt. Haller gyenge magyar nyelvtudása másutt is megjelenik. Például Kazinczy erdélyi útja során 1816-ban tett látogatást nála szebeni (ma Nagyszeben – Sibiu, Románia) palotájában – éppen Döbrentei kíséretében. *Az Erdélyi levelek* egyik variánsában így emlékezik meg a vacsora egy jelenetéről: „Gróf Haller Gábornak ebédjénél egy valaki csudálkozni látszott, hogy én Magyar-oroszági ember olly jól beszélek magyarul; ’s úgy hitte, nékem is, az Erdélyieknek is complimentet teszen vele, ha azt nekem szemembe mondja. Láttam, hogy szomszédja

54 utóbbi kettő helyett eredetileg: Pantheonba

55 a szó utólag beírva

56 a bekezdés utólag lett beírva

megránta ruháját, 's megsúgá neki, hogy hiszen én könyvcsináló vagyok. Az ember elveresedett; a Telemach fordítójának [ti. gróf Haller Lászlónak] fia pedig, ez a fél magyar és fél francia, nyugalma által fedezé el a kedvetlenséget." Felső Magyar-Országai Minerva, 1831/III. negyed (8. füz.), 586. Újabb kiadása: KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, szerk. ABAFI Lajos, Bp., Aigner, 1880 (Kazinczy Ferencz Művei), 152–153. (Köszönöm Szabó Ágnesnek, hogy az *Erdélyi levelek* szövegváltozatainak tengerén a segítségnyújtás csónakján jött értem.) Kazinczy amúgy nagy tisztelője volt Hallernak, le is fordította, s Döbrentei lapjában publikálta Hallernak a Barcsay Ábrahám halálára írott elogiumát: *Barcsay Ábrahám emlékezete*, Írta francia nyelven Gróf HALLER Gábor, ford. KAZINCZY Ferencz, Erdélyi Muzéum, 1814/1, 33–42.

- v A kolozsvári magyar nyelvű színjátszás 1795-ben indult el a Kótsi Patkó János (lásd a vii. jegyzetet) által vezetett társulat megalakulásával. A pénzügyi gondokkal küzdő társulatot id. Wesselényi Miklós báró karolta fel, akinek istállóból átalakított színháztermében léphettek fel. 1809-ben gróf Rhédey László (1775–1835) palotájának dísztermét színházteremmé alakította, melyet a német színtársulat bérelt ki. Utóbbi sikereesebbnek bizonyulván a magyar társulat később elköltözni kényszerült a városból. Lásd BAYER József, *A nemzeti játékszín története*, 1, Bp., Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1887, 521; *Magyar színház történet, i. m.*, 192; ENYEDI Sándor, *A kolozsvári magyar színészet hőskora (1792–1821)*, MKSz, 108(1992), 122–138.
- vi Gróf Bethlen Gergely (1760–1816), 1794-től kormányzósági tanácsos, valamint a nagyenyedi kollégium főgondnoka. Döbrentei Erdélyi Muzéumának mecénása; az 1814-ben publikált első füzet az ő arcképevel jelent meg. Lásd LUKINICH Imre, *A bethleni gróf Bethlen család története*, Bp., Athenaeum, é. n. [1928], 534–535.
- vii Kótsi Patkó János (1763–1842) – 1792-ben alapító vezetője az Erdélyi Magyar Színjátszó Társaságnak, 1808-ban visszavonult birtokára gazdálkodni, felhagyott a színésszettel, s csak az 1820-as évek derekán tért vissza. Tragikus és szentimentális szerepeket játszott, utóbbira vonatkozik Döbrentei „társalgási” jelzője. *Magyar színházművészeti lexikon*, főszerk. SZÉKELY György, Bp., Akadémiai, 1994, 410.
- viii Jancsó Pál (1761–1845) – 1792-ben a kolozsvári társulat alapító tagja. A Döbrenteitől említett „furcsa” arra utal, hogy többnyire komikus szerepekben lépett fel. *Uo.*, 333.
- ix Székelyné Ungár Anna (Döbrenteinél magyarosítva: Anikó, 1790–1862), 1815-ig Kolozsvárott játszott, majd egy ideig Marosvásárhelyen, s 1821-től 1831-es visszavonulásáig ismét Kolozsvárott. 1834-ben Déryné távozása után tért vissza a színpadra, utolsó fellépése 1838-ban Nagyváradon volt. A Döbrenteitől említett „szende és érzékeny szerepek” utalás a színész nő szerepkörére, a legtöbbször ugyanis naivát alakított. *Uo.*, 734.
- x Döbrentei saját jegyzete: „gr. Bethlen Elek” – gróf Bethlen Elek (1777–1841) – a göttingeni egyetemen végezvén tanulmányait, Miksa főherceg hadsegédje lett, a napóleoni háborúk veteránja, 1821-től a nagysajói és tekei református egyház főgondnoka, 1836-tól kamarás és kormányzói tanácsos. Latin és német nyelvű történeti munkássága mellett magyar nyelvű drámái is ismertek. LUKINICH, *i. m.*, 555; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I, Bp., Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, 1891, 1013–1014.
- xi Gróf Bethlen Sándor (1777–1863) – 1814-től kamarás, az udvarhelyszéki református egyházmegye és az udvarhelyi kollégium főgondnoka. Lásd LUKINICH, *i. m.*, 497.
- xii „Moriatur pro rege nostro Maria Theresia!”, azaz: „Haljunk meg királyunkért, Mária Teréziáért!” E mondat a történeti legenda szerint 1741. szeptember 11-én hangzott fel Pozsonyban. Marczali Henrik így értékeli a jelenetet: „Az örökké ékítő legenda e jelenethez fűzte azt is, midőn Mária Terézia kis fiával, Józseffel, karján jelent meg a magyarok előtt. A nő és gyermek látványa még jobban részvétre bírja a kedélyeket. [...] Történeti alapja csak annyiban van, a mennyiben a királynő sept. 21-én, férjének kormánytársá váló választása alkalmával, anyai örömeiben és büszkeségében a tisztelgőknek megmutatta a féléves trónörökös [Józsefet] is. Nem is volt szükség ily eszközre a lelkesedés fokozásához.” MARCZALI Henrik, *Mária Terézia: 1717–1780*, Bp., Magyar Történeti Társulat, 1891 (Magyar Történeti Életrajzok), 94–96.
- xiii A szöveg, amelyet Döbrentei több ponton is jelentősen módosított, eredetileg a következő volt: „Ez a' legegzenesebb út a' Nemzetnek élémenetelésében, ha Nagyjaink nyelvünket védelmezik, Irójjinkat serkentik. Az Anglusoknál, az ő Gazdagjaik segiteték a' tudományok elterjedését, a' mint valamelyik

fűzetünkbe menő Literaturájok előadásából látni fogjuk. Nálunk, ha ők nem teszik ügyökké ezen ágát a' nemzeti dicsőségnek, nem lehetnek a' legnagyobbra törekedésnek is sikerei. Míg a' Németeknél Uraságaik, magok nyelvét megvetvén, egyedül a' francziát tartották szépnek, az alatt, Gellert idejében, az Iróknak még is volt publicumok, mert nagy kereskedő 's magokat jól bíró Városaik olvasták munkájukat, valamint a' sok Univerzítások számos ifjai. Míg tehát Literaturájok emelkedését a' Nagyk is észre vették, 's a' Gallicomaniából megtértenek, az alatt a' polgári Status elég nagy eléggé jól nevelt vala annak előmozdítására. Ha a' két magyar Hazában, a' Mágánás, Nemes rang megveti nyelvünket, soha fel nem emelkedhetik. A' ki városainkat ismeri, megvagyoz az előtt ennek oka, előtte fejtvé, 's tudja hogy azok miért nem segítik a' nemzeti Literaturát. Azon Néhányak kik tisztán égnék a' tudományoknak közöttünk terjesztéséért, így csak nem egyedül maradnak, 's nem elegek az egésznek mozgásba-hozására.

Ne higyjük azt, hogy virágozhatásunk ideje elenyészett. Azon jeles elmék, melyek eddig támadtanak nem arra mutatnak. Csak pálya adassék a' Genienek, tudni fogja ő, merre kell neki menni. De, ha önként felvennők a' kis lelkűség jelét, az elcsüggedést, vagy ha a' szép útát önként kívánnók megveteni, 's csak azon kapunk, a' mit készen találunk, úgy igen is ezen hajdani szép Nemzet elveszti érdemét. Hanem tartuk-meg a' nemes czélt előtünk, arra menjünk. A' mit nőni nem látunk, megnő idő múlva, a' nélkül hogy észre-vettük volna. Csak mindenkor előbbre, csak akarjunk, csak cselekedjünk. – A' nemes lélek dicsően felemelkedik, általoleli az Egészet, felfogja a' nagy gondolatot, hogy abban a' mi még nem volt, ő leszen kezdő, dolgozik a' Jövendő fényéért, magvakat szór-ki hogy azoknak kivirágzását, a' maradék láthassa.” DÖBRENTÉI GÁBOR, *Az Erdélyi Múzeum megindulhatása*, Erdélyi Múzeum, 1815/2, [IV–V].

xiv redoutos bál – 'álarcos bál'

xv derce – „Jelenti a lisztnek alját, mely megmarad a szitában, midőn a lisztlángot általeresztették rajta. A korpánál valamivel jobb. Derczének mondják a lisztet akkor is, midőn még nincs kiszitálva, azaz korpájától elválasztva. Innen: derczés kenyér. Búzadercze, kukoriczadercze. Általán véve: darabos, vörös liszt. Átv. ért. goromba, öreg szemű lőpor, vagy pordohány.” CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára: Első kötet*, Pest, Emich Gusztáv, 1874, 1205.

xvi Andrea Palladio (1508–1580) itáliai építész. Az általa teremtett építészeti stílus igen népszerű volt a 18. századi brit kastélyépítészetben, s innen terjedt el Európában.

xvii indigena – 'honosított'

xviii Gróf – – [TELEKI Ferenc], *Hogy kell a' haza iránti vonzódást tekinteni, 's miért szükséges a' végett buzgóságot ébresztetni?*, Erdélyi Múzeum, 1817/9, 186–189. Utóbb: TELEKI ' Versei, i. m., 195–204.

xix Az 1817. aug. 18. és 27. között lezajlott császári látogatásról lásd JAKAB Elek, *Kolozsvár története: Harmadik kötet, Habsburg-Lotharingiai koraszak (1690–1848)*, Bp., Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1888, 709–712. „Nevezetes esemény ez időben I. Ferencz császár és király s hitvese, Károlina Augusztia ő felségeik 1817. évi látogatása Kolozsvárat, mely áldásos nyomokban tartotta fen önmélekezetét. Maga a látogatás egyszerű elbeszélése rendkívüli érdeklél bir, s hasonló érdeklődést kelteni alkalmas... A főbíró, a tanács és esküdt-közönség jun. 16. gyűlésében jelentette be: »hogy ő felségeik augusztus elején fognak Besztercze felől Erdélybe jőni, látogatásukkal Kolozsvárt is megtisztelik, s innen Temesvár felé mennek ki. Kísérőik közt vannak: Lazánszky grófné, Wrba főkamrás, Wurmbrand főudvarnok, L. Kutschera tábornok almarsal, Stift államtanácsos, Neuberg kabinetigazgató és Schloisnicz Ditmar udvari titkár, ötvenegyből álló udvari tiszttel és cselédséggel, s Kolozsvárat néhány napig mulat.«” (Uo., 709.) Az aszsonyok fogadásáról lásd „Aug. 19. mutatták be a kolozsvári urnókat, a kiket látni szintűgy vágyott a királyné, mint a hogy megvolt elégedve őket látva.” Uo., 711.

Az anekdota az asszonyok látogatásáról Kazinczynál is fennmaradt. Lásd az *Erdélyi levelek*hez készített feljegyzését: MTAK Kt, K611, 182a–182b. Majdnem egyező szöveg: MTAK Kt, K611, 81a–81b. Kiadva: KAZINCZY, *Erdélyi levelek*, i. m. 334–336. Ismét Szabó Ágnesnek köszönöm az adatokat.

Gróf Esterházy Jánosné gróf Bánffy Ágnes (1756–1831) – 1777-ben ment nőül Esterházyhoz, csillageresztes hölgy, majd palotahölgy. Viharos életéhez lásd Itt: HEGYESY Vilmos, *Gróf Esterházy Kálmán élete*, Erdélyi Múzeum, 1916–1917/1, 10. Kazinczy téved, amikor gróf Wlass Sámuel feleségéként nevez meg. Ez azt mutatja, hogy Döbrentei nem tőle vette az anekdotát, inkább fordítva eshetett meg, vagy forrásuk volt közös.

Karolina Augusztia (1792–1873) I. Miksa bajor király lánya 1816-ban ment nőül I. (Habsburg-Lotharingiai) Ferenc magyar királyhoz. Az asszonynak ez volt a második, a férjnek a negyedik házassága; gyermekük nem született. A Döbrenteitől is említett Ferenc Károly (1802–1878) I. Ferenc fia volt (még a második házasságából), aki Karolina Augusztia királyné húgát, Zsófia Friderikát (1805–1872) vette feleségül. A magyar trónon végül nem ő, hanem bátyja, Ferdinánd követte Ferencet (V. Ferdinánd néven lett magyar király, 1835–1848).

Gróf Kemény Sámuel (1739–1817) Torda vármegyei főispán, császári és királyi kamarás feleségét valóban gróf Bethlen Katalinnak hívták. Lukinch családtörténete közelebbi információval nem szolgál személyéről.

Bruckenthal Mihályné gróf Teleki Kata – Nagy Iván szerint gróf Teleki Krisztina (?–?), báró Bruckenthal Mihály (1790–1813), császári és királyi titkos tanácsos és erdélyi kormányzósági tanácsos felesége. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I, Pest, Beimel J. és Kozma Vazul, 1857, 240.

Gróf Heinrich Gundaker Wurmbbrand-Stuppach (1762–1847) – A császárnő főudvarmestere. Lásd *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, I. Theil, Wien, Aus der k. k. Hof- und Staats-Druckerey, 1824, 145.

a milánói San Carlo – Döbrentei valószínűleg az 1778 óta működő milánói Scalára (Nuovo Regio Ducal Teatro alla Scala) gondolt. A Scala előtt a nápolyi Teatro di San Carlo volt Itália legjelentősebb zenei intézménye, talán innen van a nevek keveredése.

xx Böllöni Farkas Sándor (1795–1842) unitárius polihisztor az 1830-as évek elején járt Észak-Amerikában. Útirajzának első kiadása: BÖLLÖNI FARKAS Sándor, *Utazás Észak Amerikában*, Kolozsvár, Tilsch, 1834. Életéhez lásd SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái: III. kötet*, Bp., Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, 1894, 188–190. Említett művéhez lásd SIMON-SZABÓ Ágnes, *A kultúra szövegeinek összefordítása, avagy diszkurzusteremtés fordítói eszközökkel: Böllöni Farkas Sándor útirajzairól*, FilKözl, 58(2012), 414–431.

xxi Paszmos – ma Romániában található település (neve: Posmuş), Teleki kastélya ma is áll itt.

xxii TELEKI' *Versei*, i. m., 192–194.

xxiii Teleki versére (*A' víz becse*), gróf Dessewffy József (1771–1843) válaszolt (*Bor és víz*), melyre következett Teleki viszontválasza (*A' víz' védelme*). A verses levelezés eredetileg: *Hébe zsebkönyv*, kiad. IGAZ Sámuel, Bécsben, Grund Leopold, 1824, 191–201; *Hébe zsebkönyv*, kiad. IGAZ Sámuel, Bécsben, Grund Leopold, 1825, 49–61; Felső Magyar-Országi Minerva, 1827/I. negyed (2. füz.), 1095–1096. Utóbb (mindhárom vers): TELEKI' *Versei*, i. m., 106–151.

xxiv Az utalás Pindaros I. olümpiai ódájára vonatkozik, melynek első sora így hangzik: „Legbecsesebb dolog a víz”. *Pindaros*, ford. CSENERGY János, Bp., Globus Nyomdai Műintézet R-t, 1929 (Görög és Római Remekírók), 40.